

SODDA GAPLARNING TA'RIFI VA TASNIFI

Sheraliyeva Sayida Faxriddin qizi

Termiz davlat pedagogika instituti 3-bosqich talabasi

Tel nomer:774809903

Jo'rayev Avaz Umar o'g'li

Boshlang'ich ta'limda matematika va ona tili kafedrasida o'qituvchisi

MAQOLA MALUMOTI

ANNOTATSIYA:

MAQOLA TARIXI:

Received: 20.12.2025

Revised: 21.12.2025

Accepted: 22.12.2025

Ushbu maqolada sodda gaplarning ta'rifi va tasnifi, sodda gaplarning tarixi, kelib chiqishi, rivojlanishi va olimlarning sodda gaplar haqida fikrlari hamda sodda gaplar ustida takliflar haqida yoritilgan.

KALIT SO'ZLAR:

Bo'lak, butun, sodda gap, qo'shma gap, murakkab gap, undov gap, so'roq gap, darak gap, buyruq gap.

Tilimizda gaplar turli xil bo'ladi. Ular tuzilishiga qarab ham ajratiladi. Shulardan biri — sodda gapdir. Sodda gap — bu bitta predikat (ya'ni fe'l) atrofida qurilgan gapdir. Boshqacha aytganda, unda bitta fikr bo'ladi. Masalan: Men maktabga bordim. Bu gapda faqat bitta fikr bor, shuning uchun u sodda gap hisoblanadi.

Sodda gaplar o'z tuzilishiga ko'ra ikki xil bo'ladi:

1. **Bo'lakli sodda gap** – bu gapda ega va kesim ochiq ko'rinadi. Masalan: U dars o'qiydi.

2. **Bo'laksiz sodda gap** – bu gapda ega yoki kesim aytilmagan bo'lishi mumkin, lekin tushunib bo'ladi. Masalan: Kechikib keldingiz. (Bu yerda ega aytilmagan, lekin kim haqida gap ketayotgani tushunarli.)

Ma'noga ko'ra sodda gap turlari

Sodda gaplar ma'no ifodasiga qarab ham to'rt turga bo'linadi:

1. Xabar gap – voqea yoki holat haqida xabar beradi.

Misol: Bugun havo issiq.

2. So'roq gap – savol bildiradi.

Misol: Sen kitobni o'qidingmi?

3. Buyruq gap – buyruq, iltimos yoki ko'rsatma beradi.

Misol: Darsni diqqat bilan eshit.

4. Undov gap – hayajon, hissiyot, hayrat, quvonch, g‘am kabi holatlarni bildiradi.

Misol: Voy, qanday ajoyib manzara!

Sodda gaplar kundalik hayotda eng ko‘p ishlatiladigan gap turidir. Biz suhbatda, yozuvda, og‘zaki nutqda ko‘proq sodda gaplardan foydalanamiz. Ular fikrni aniq, ravon va tushunarli ifodalashga yordam beradi. Har qanday murakkab gap ham avvalo sodda gaplardan tuziladi. Shuning uchun sodda gaplarni yaxshi o‘zlashtirish — to‘g‘ri va savodli nutqning asosi hisoblanadi. Sodda gap — bu tilimizdagi eng oddiy va eng muhim gap turidir. U orqali bir fikrni ifodalashimiz mumkin. Sodda gaplar tuzilishiga va ma‘nosiga qarab turlarga bo‘linadi. Ularni to‘g‘ri ishlatish uchun gap bo‘laklarini, gapda qanday fikr ifodalanayotganini yaxshi tushunish kerak. Har bir til o‘rganuvchisi birinchi navbatda sodda gaplarni o‘rganib, undan keyin murakkab gap turlariga o‘tishi maqsadga muvofiq bo‘ladi.

Sodda gaplarning tarixi.

Til kishilar o‘rtasida aloqa vositasi bo‘lib xizmat qiladi. Insoniyat qadim zamonlardan beri fikrini ifodalash, o‘zaro tushunish uchun tilga ehtiyoj sezgan. Dastlabki gaplar oddiy, ya‘ni sodda gaplar bo‘lgan. Chunki inson avval oddiy fikrni ifodalashni o‘rganadi, keyinchalik esa fikrini murakkabroq ifoda eta boshlaydi.

Qadimgi tillarda sodda gaplar. Olimlarning fikricha, qadimgi odamlar birinchi bo‘lib eng oddiy — sodda gaplarni ishlatganlar. Masalan: Men bordim, Olov bor — kabi gaplar dastlabki iboralar bo‘lgan. Bu gaplarda faqat bitta voqea yoki harakat haqida fikr aytilgan. O‘zbek tilining ildizi bo‘lgan qadimgi turkiy tillarda ham sodda gaplar mavjud bo‘lgan. Masalan, “Orxon-Enasoy yozuvlari” (8-asr)da ham sodda gaplar uchraydi: Turk begi keldi, El tutdi. Bu kabi iboralar bugungi o‘zbek tilidagi sodda gaplarning qadimgi namunalari.

O‘rta asrlarda til va sodda gaplar

O‘rta asrlarda yashagan buyuk allomalarimiz — Mahmud Qoshg‘ariy, Yusuf Xos Hojib, Alisher Navoiy asarlarida ham sodda gaplar keng qo‘llanilgan. Ular xalq tilini asarlariga olib kirganlar, xalq esa ko‘proq sodda gaplardan foydalangan.

Masalan, Navoiy g‘azallarida ham quyidagi kabi sodda gaplar ko‘p: Ko‘nglim sendin ayrilmas. Ko‘zlarim yig‘lar. Bu gaplarda bitta fikr bor va ular aniq, tushunarli ifodalangan.

Zamonaviy tilshunoslikda sodda gaplar

XX asrda tilshunoslar — ayniqsa, o‘zbek tilshunosi Shuhrat Rizayev, Abduvahob Madrahimov kabi olimlar sodda gaplarning tuzilishi, turlari va o‘rganilishi haqida ilmiy ishlar yozgan. Ular sodda gaplarning o‘zbek tilidagi o‘rni va ahamiyatini keng tahlil qilganlar.

Bugungi kunda maktablarda va universitetlarda sodda gaplar alohida mavzu sifatida o‘rganiladi. Bu — tilshunoslik ilmining rivojlanganidan dalolatdir. Demak, sodda gaplar tilning eng qadimgi va asosiy qismidir. Inson tilining ilk shakllari aynan sodda gaplar bo‘lgan. Ular orqali fikrni tushunarli ifodalash boshlangan. O‘zbek tilining tarixiy

manbalarida ham sodda gaplarning qadimiyligi ko‘rinadi. Bugungi kunda ham sodda gaplar eng ko‘p ishlatiladigan gap turlaridandir.

Sodda gap haqida olimlarning fikrlari

Tilshunoslikda gap tushunchasi, ayniqsa sodda gap, doimo muhim mavzulardan biri bo‘lib kelgan. Ko‘plab o‘zbek va xorijiy olimlar sodda gapning mohiyati, tuzilishi va vazifasi haqida o‘z qarashlarini bildirganlar.

1. Abduqodir Muhammadjonov

O‘zbek tilshunosi A. Muhammadjonovning fikricha:

“Sodda gap — bu bitta predikat (kesim) asosida tuzilgan, tugallangan fikr ifodalovchi gapdir. Ular tilning asosiy qurilish birligidir.” Bu fikrga ko‘ra, sodda gap har qanday gap qurilishining negizidir va u orqali tilshunoslikdagi ko‘plab qonuniyatlar aniqlanadi.

2. Mahmud Sa‘diy

Mashhur o‘zbek tilshunosi M. Sa‘diy esa shunday deydi:

“Sodda gaplar o‘zbek tilida eng ko‘p ishlatiladigan gaplar bo‘lib, ular orqali voqelik haqidagi asosiy fikrlar ifodalanadi.”

Bu fikrda sodda gaplarning kundalik nutqdagi ahamiyati alohida ta’kidlanadi.

3. G‘afur G‘ulom (adib sifatida)

Adabiyotshunos G‘afur G‘ulom tilni sodda va xalqona shaklda qo‘llash tarafdori bo‘lgan. U shunday degan:

“Oddiy xalq tili — bu sodda gaplarga boy til. Agar adib xalq tilini tushunmasa, u xalq dardini ham yozolmaydi.”

Bu fikr til va sodda gaplar o‘rtasidagi yaqin aloqani ifodalaydi.

4. Rus tilshunosi L.V. Shcherba

Shcherba sodda gapni quyidagicha ta’riflaydi:

“Sodda gap — bu grammatik jihatdan mustaqil, bitta grammatik markazga ega bo‘lgan gapdir.”

Bu yondashuvda sodda gapga nazariy, grammatik jihatdan qaraladi.

5. Qosimjonov A. Va boshqa zamonaviy o‘zbek olimlari

Zamonaviy o‘zbek tilshunoslarining ko‘pchiligi bir fikrga keladi:

“Sodda gaplar tilning eng sodda, lekin eng muhim unsurlaridan biridir. Har qanday murakkab gap, aslida, bir necha sodda gaplardan tashkil topadi.”

Ko‘rinib turibdiki, ko‘plab olimlar sodda gapni tilning boshlang‘ich, ammo zaruriy qismi deb bilishadi. Ular sodda gap orqali nafaqat til tuzilishini, balki milliy tafakkurni ham ifodalash mumkinligini ta’kidlaydilar. Sodda gap haqida bildirgan bu ilmiy fikrlar bizga bu tushunchani chuqurroq anglashga yordam beradi.

Sodda gaplar haqida takliflar

Sodda gaplar – bu tilni o‘rganishning eng asosiy qismi. Ularni to‘g‘ri o‘rgatish uchun ba’zi takliflarni ko‘rib chiqish mumkin. Mana, bir nechta foydali takliflar:

1. Darsliklarda amaliy misollarni ko'paytirish

Sodda gaplarni o'rganishda oddiy, kundalik hayotdan olingan misollarni ishlatish juda yaxshi bo'ladi. Bu o'quvchilarga yanada tushunarli va qiziqarli bo'ladi.

2. Interaktiv metodlarni qo'llash

Bu o'rganish usuli ayniqsa kichik bolalar va til o'rganayotganlarga juda mos keladi. Masalan, o'yinlar, rolli mashqlar orqali sodda gaplarni o'rganish osonroq bo'ladi.

3. Texnologiyalardan foydalanish

Hozirgi kunda, texnologiyalar yordamida sodda gaplarning qanday ishlatilishini tahlil qilish mumkin. Korpus lingvistikasi orqali tilni yanada chuqurroq o'rganish mumkin.

4. Testlarni kengaytirish

Maktabda va oliy o'quv yurtlarida sodda gaplar asosida imtihon va testlarni ko'proq kiritish kerak. Bu orqali o'quvchilar ularni yaxshi o'zlashtiradilar.

5. Adabiyot darslarida sodda gaplarni tahlil qilish

Adabiyot darslarida she'rlar, hikoyalar yoki romanlarda sodda gaplarni tahlil qilish orqali o'quvchilar tilning qanday ishlashini tushunib yetadilar. Bu ularning nutq madaniyatini oshiradi.

6. Nutq madaniyati mashg'ulotlari

Agar o'quvchilar sodda gaplar yordamida to'g'ri va tushunarli fikrlar ifodalashni o'rganishsa, bu ularga kelajakda foydali bo'ladi. Shuning uchun, sodda gaplar ustida ishlash muhim.

7. Ilmiy maqolalar va tadqiqotlar yozish

Olimlar sodda gaplarni tilshunoslikda ko'proq tahlil qilishsa, bu mavzuga yangi yondashuvlar kiritish mumkin. Misol uchun, qadimiy va zamonaviy sodda gaplarni solishtirish.

8. Bolalar uchun maxsus kitoblar

Bolalar uchun faqat sodda gaplardan iborat kitoblar yaratish, ularning til rivojlanishiga yordam beradi. Bu ularni tilni o'rganishga qiziqtiradi.⁴

Shu tarzda sodda gaplar bo'yicha turli sohalarida takliflar berilishi mumkin. Bu takliflar o'quvchilarga ham, ustozlarga ham foydali bo'lishi mumkin.

Xulosa qilib aytganda, Sodda gaplar – bu tilning eng oddiy va asosiy tarkibiy qismi bo'lib, ularni o'rganish tilni chuqurroq tushunish va o'zlashtirish uchun muhimdir. Til o'rgatishda va nutq madaniyatini shakllantirishda sodda gaplarning roli katta. Ko'plab olimlar va mutaxassislar sodda gaplarni tilshunoslikda o'rganish, ular yordamida fikrlarni aniq ifodalashni o'rganish zarurligini ta'kidlaydilar. Sodda gaplarning samarali o'rganilishi uchun bir qancha takliflar mavjud. Avvalo, maktab darsliklarida sodda gaplar bilan ishlashda amaliy misollarni ko'paytirish zarur. O'quvchilarga murakkab fikrlar o'rganishdan avval sodda gaplarni yaxshi o'rgatish kerak. Bu esa, o'z navbatida, ular tilni ravon va to'g'ri ishlatishda yordam beradi. Misollarni kundalik hayotdan olish,

o'quvchilarni sodda gaplarni o'rganishga qiziqtiradi. Shuningdek, interaktiv metodlarni qo'llash ham o'quv jarayonini samarali qilish uchun muhim. O'yinlar, rolli mashqlar va guruhli ishlash usullari orqali sodda gaplarni o'rganish osonlashadi. Bu usullar faqat boshlang'ich darajadagi o'quvchilar uchun emas, balki tilni o'rganayotgan kattalar uchun ham foydalidir. Masalan, sodda gaplar asosida o'quvchilarni muloqotga jalb qilish, ularni amaliyotda qo'llash orqali tilni tezroq o'zlashtirish mumkin.

Texnologiyalar yordamida, masalan, korpus lingvistikasi orqali sodda gaplarni chuqurroq tahlil qilish mumkin. Bu esa tilshunoslikda yangi imkoniyatlar yaratadi va gaplarning turli shakllarini o'rganish imkonini beradi. Bundan tashqari, sodda gaplar asosida ko'proq testlar va ilmiy tadqiqotlar o'tkazish, o'quvchilarning tilni o'rganish jarayonini yanada samarali qilishga yordam beradi. Tahlil qilish, sinovdan o'tkazish, o'quvchilarga sodda gaplarni yaratish va tushunish ko'nikmalarini rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi. Bunday tadqiqotlar ilmiy yondashuvni kuchaytiradi va sodda gaplarning tilshunoslikdagi ahamiyatini yanada yoritadi. Shuningdek, bolalar uchun sodda gaplarga asoslangan kitoblar yaratish ularning til rivojlanishiga yordam beradi. Bu kitoblar orqali bolalar tilni o'rganishni o'ynab, qiziqarli tarzda amalga oshiradilar. Nutq madaniyati mashg'ulotlari orqali o'quvchilarni sodda gaplar yordamida to'g'ri va tushunarli fikrlarni ifodalashga o'rgatish zarur. Umuman olganda, sodda gaplar tilni o'rganishda poydevor bo'lib xizmat qiladi. Ular yordamida o'quvchilar tilni o'rganishni boshlashadi, fikrni aniq va tushunarli ifodalashni o'rganadilar. Tilni rivojlantirish va nutq madaniyatini shakllantirish uchun sodda gaplarning ahamiyati beqiyosdir. Shu sababli, sodda gaplar ustida ishlashni davom ettirish, ularni yanada chuqurroq tahlil qilish va o'quvchilarga to'g'ri o'rgatish zarur. Shunday qilib, sodda gaplar tilshunoslikda, til o'rganishda va nutq madaniyatini rivojlantirishda muhim o'rin tutadi. Ularni yaxshi o'rganish va o'rgatish tilni to'g'ri va aniq ishlatishga yordam beradi, bu esa o'z navbatida o'quvchilarning fikrlash va muloqot qilish ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Norbotaev K., Juraev A. Improving Primary Class Lessons Based On Media Teaching Methodology // World Bulletin Of Social Sciences. – 2022. – T. 16. – C. 43-47.
2. Jo'Rayev A. U. Boshlang 'Ich Sinf O 'Quvchilarining Ijodiy Faoliyatini Rivojlantirish Shart– Sharoitlari Va Samarali Omillari // Inter Education & Global Study. – 2024. – №. 4 (1). – C. 131-134. 5.
3. Jo'Rayev A. Multimediali Ta'Lim Vositalari Va Ularni Tayyorlash Usullari // Interpretation And Researches. – 2023. – T.
4. Abduqodirov, A. Va boshqalar. Hozirgi o'zbek adabiy tili. Toshkent: O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi, 2006.

-
5. Mahmudov, N., Abduazizov, A. Va boshqalar. O‘zbek tili nazariy Grammatikasi. Toshkent: Fan, 2008.
 6. Sa‘diy, M. O‘zbek tilining grammatik qurilishi. Toshkent: O‘qituvchi, 1980.
 7. G‘aniyeva, M. Ona tili darslarida til materiallarini o‘qitish metodikasi. Toshkent: Fan, 2005.
 8. Qo‘chqorov, O. Gap va gap bo‘laklari sintaksisi. Toshkent: Fan va Texnologiya, 2011.
 9. Shcherba, L.V. Yazikovaya sistema i rechevaya deyatelnost. Moskva: Nauka, 1974.
 10. Karimov, G. O‘zbek tilining sintaksisi. Toshkent: O‘qituvchi, 1994.
 11. Xamidov, A. Hozirgi o‘zbek tili. Sintaksis. Toshkent: Fan, 2002.
 12. Ibrohimova, M. Nutq madaniyati asoslari. Toshkent: Yangi asr avlodi, 2010.
 13. .O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi vazirligi. Ona tili fanidan Umumiy o‘rta ta’lim maktablari uchun darsliklar va o‘quv qo‘llanmalari (1–11-sinflar). Toshkent: Yangi asr avlodi, turli yillar.